

засобів масової інформації, мають бути спрямованими на вирішення таких завдань: розвиток комунікативних навичок; формування адекватної самооцінки; зниження рівня тривожності та агресивності; підвищення моральності особистості, зокрема, її емпатійності.

Проведене нами дослідження з виявлення психологічного ставлення до особи злочинця у творах літератури показало, що читач не завжди негативно ставить до такого героя. У деяких випадках він із розумінням ставить до його вчинків, виправдовує його та навіть захоплюється героєм. Це негативно впливає на правову свідомість особистості.

Таким чином, варто створити ідеологічну основу для правового виховання у вигляді гуманістичних ідеологічних засад, які лягли в основу концепції формування правової культури особистості, наріжною метою якої повинно стати виховання поваги до прав і свобод людини в дусі національних традицій та християнської моралі, у контексті концепції громадянського суспільства, верховенства права як ідеологічної основи формування правової культури особистості.

1. Ануфрієва О. Засоби масової інформації як чинник життєвого орієнтування молоді / О. Ануфрієва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка / відп. ред. В. Євтух. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2007. – Вип. 27–28. – С. 106–109.

2. Барановська Н. Сучасні ЗМІ як важливий чинник моделювання світогляду студентської молоді / Н. Барановська // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні : зб. тез доповідей X науково-практичної конференції, 31 березня – 5 квітня 2014 р. / Національний університет «Львівська політехніка», Інститут підприємництва та перспективних технологій. – Львів, 2014. – С. 284–288.

3. Бугера О. Насильницька злочинність неповнолітніх та засоби масової інформації / О. Бугера // Бюлетень «Відновне правосуддя в Україні». – № 2. – 2007. – С. 43–46.

4. Методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки (адаптація А. Осницького) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jablunysky-nvk.at.ua/Psiholog/metodika_bassa_ta_darki.doc

The article analyzes the media as a factor in the formation of aggressive behavior and propensity to violence seniors. The features of fiction influence the aggressiveness and hostility among high school students.

Keywords: aggressive behavior, media, works of fiction, high school, hostility.

doi:10.15330/esu.10.127-131

УДК 37,013.42

ББК 74.200

Руслана Кажук, Любов Шпільчак

СОЦІАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД НЕПОВНИХ СІМЕЙ

У статті розглянуто визначення поняття “неповна сім'я”, охарактеризовано типологію неповних сімей, доведено необхідність спеціального соціального психолого-педагогічного супроводу дітей із таких сімей та їхніх батьків. Здійснено аналіз різних понять, присвячених супроводу. Обґрунтовано зміст психолого-педагогічного супроводу сучасних неповних сімей.

Ключові слова: неповна сім'я, типи неповних сімей, супровід, соціальний супровід, психолого-педагогічний супровід неповних сімей.

Під неповною сім'єю розуміємо малу соціальну групу людей, які спільно проживають чи тимчасово відсутні, поєднані родинними відносинами (кровної спорідненості), спільністю формування й задоволення біологічних, соціально-економічних і духовних потреб, взаємною моральною відповідальністю, яка складається з одного і батьків з однією чи декількома неповнолітніми дітьми [17].

У залежності від наявності батька (матері) розрізняють материнські та батьківські неповні сім'ї. За кількістю поколінь у сім'ї розрізняють неповну просту – мати (батько) з дитиною чи декількома дітьми та неповну розширену сім'ю – мати (батько) з однією чи декількома дітьми та іншими родичами. За способом утворення виділяють такі типи неповних сімей: 1) позашлюбну, 2) осиротілу, 3) розлучену та 4) сім'ю, що розпалась. Тобто, неповна сім'я утворюється внаслідок народження позашлюбних дітей, смерті одного із батьків, розлучення, фактичного розпаду сімейних відносин в рамках нуклеарної сім'ї при юридичному збереженні сім'ї [16].

Необхідно зауважити, що неповна сім'я є дійсно досить динамічна соціальна група: можливі переходи із неповної сім'ї в інші типи, а також існування перехідного типу сім'ї. Наприклад, завжди потенційно можливий перехід неповної сім'ї у повну змінену (в зарубіжній термінології - нову сім'ю). У такій сім'ї ядро основане на відносинах кровної спорідненості, шлюбу (для одного чи обидвох членів подружжя - повторного), а також можливого усиновлення (удочеріння).

Значна частина неповних сімей успішно здійснює свою виховну функцію. Ймовірність соціальної деформації вихідців із неповних сімей підвищується з нагромадженням ряду несприятливих чинників, бо практично будь-яка дитина у змозі справитися з однією чи двома несприятливими обставинами. В умовах же неповної сім'ї таких обставин занадто багато: тривалий вплив конфліктних ситуацій на дитину; виникнення напруженої обстановки у зв'язку з неправильним ставленням членів сім'ї до того, що трапилось; невротизація матері, невміння вибрати педагогічно доцільний стиль взаємин; матеріально-побутові труднощі; незгоди батьків і родичів у поглядах на спілкування й участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо і т. ін. Це доповнюється відношенням до неповної сім'ї у багатьох випадках з боку оточуючих її людей як до стану чогось занедбаного депресивного, згубного, занехаяного занепаłego, ущербного; проявом у дитини невротичних реакцій у зв'язку з суб'єктивним сприйняттям самого факту неповноти сім'ї, з об'єктивними труднощами, що виникають у процесі її взаємин з ровесниками тощо. Можливість накладання багатьох несприятливих чинників особливо підвищується у перехідні періоди: створення неповної і становлення нової – повної зміненої сім'ї.

На основі наведеного емпіричного матеріалу, неповна сім'я становить сьогодні важливу соціально-педагогічну проблему: вона може негативно впливати на успішність і творчий розвиток особи, її моральну вихованість, ціннісні орієнтації, майбутню життєву позицію, готовність до сімейного життя тощо, але часто це спрацьовує тільки при умові нагромадження одночасно комплексу несприятливих обставин, що непосильним тягарем діють на психіку дитини.

Все це засвідчує про необхідність спеціального соціального психолого-педагогічного супроводу неповної сім'ї як складного соціального середовища у розвитку дітей, розробки змісту і технології такого супроводу з боку суспільства, освітніх закладів і громадськості.

Супровід, за твердженням О. Шпак – це особлива форма здійснення пролонгування соціальної і педагогічної допомоги в ситуації вибору нового способу життєдіяльності, що на відміну від корекції, передбачає не виправлення недоліків і перебудову, а пошук прихованих резервів людини, покладання на власні можливості [Шпак О., 2011, 5–10; Протас О., 2012, 9]. За визначенням російського науковця М. Рожкова “супровід – це завжди взаємодія супроводжуваного і того, хто супроводжує” [<http://revolution/allbest/ru/psychology/00130456.html>]. На основі цих визначень, можна стверджувати, що супровід є окремою специфічною технологією, яка не зводиться до профілактики, допомоги, підтримки, оскільки супровід відображає найбільшу міру свободи й автономії особистості.

Закони України “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю” (від 21 червня 2001 р. № 2558-III) та “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) трактують зміст терміну “соціальний супровід” як вид індивідуальної соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей і молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт...”, 2005; Закон України “Про соціальні послуги”, 2003]. У зв’язку з таким тлумаченням завданнями соціального супроводу є подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу клієнтів, що реалізується через форми соціальної опіки, соціальної допомоги, соціального патронажу. На думку А. Капської та І. Пеші, таке нормативно закріплене формулювання через три інші види соціальної роботи (опіку, допомогу, патронаж) не розкриває ні його особливостей, ні специфіки реалізації цього виду соціальної роботи, і потребує деталізації [Капська А., 2012, 7].

Два інші державні нормативні документи, створені пізніше, трактують поняття “соціальний супровід” як соціальну роботу через надання *соціальних послуг* [Наказ Міністерства у справах сім’ї, дітей та молоді “Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу”, 2009] чи *соціальної підтримки та комплексу соціальних послуг* [Наказ Міністерства у справах сім’ї, дітей та молоді “Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах”, 2008].

Питання соціального супроводу досліджується у працях О. Безпалько [2003, 134], І.Зверєвої [2003], Г. Лактіонової [2008, 255–256], І. Пеші [2012, 7], І.Трубавіної [2003, 113], яке розглядається науковцями в контексті забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів.

Зокрема, І. Зверєва та О. Безпалько вважають, що соціальний супровід сім’ї – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сімей, дітей і молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів. Його здійснює соціальний працівник, діяльність якого спрямована на підтримку сім’ї в різних видах її життєдіяльності, формуванні здатності сім’ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім’ям з метою розв’язання різних проблем. Сутність індивідуальної роботи з сім’єю розглядається ними через комплексну діяльність із залученням різних видів соціальної роботи (соціальних послуг, соціальної допомоги, а також реалізації заходів). На їх думку, завданням соціального супроводу є зовнішня підтримка сім’ї,

спрямована на формування умов самостійного вирішення членами родини сімейних проблем [Зверева І. та ін., 2003].

Соціальний супровід, за Н. Комаровою та І. Пешою, дослідниками прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, – це діяльність соціального працівника чи групи соціальних працівників, спрямована на створення оптимальних соціально-педагогічних умов розвитку прийомних дітей та дітей-вихованців у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Причому завданнями соціального супроводу, на їх думку, є створення позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов для розвитку дітей з урахуванням їх індивідуальних потреб, формування партнерських відносин між прийомними батьками, державними і громадськими установами для забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дітей [2003, 59].

І. Трубавіна, дослідниця проблем неблагополучних сімей, трактує соціально-педагогічний супровід як довготривалу, різноманітну допомогу різним типам неблагополучних сімей, спрямовану на створення умов для усунення причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), форсування процесу формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві, корекцію і покращення внутрісімейних стосунків сім'ї з мікро- і макросередовищем [2003, 113].

На думку А. Капської, А. Пеші, *соціальний супровід* – це вид соціальної роботи з особою або сім'єю, які опинилися в складних життєвих обставинах, наслідки яких вони не можуть подолати самостійно, що передбачає надання комплексної індивідуальної соціальної допомоги. Згідно з їх поглядами, завдання соціального супроводу – створення умов для сім'ї або особі для самостійного подолання складних життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу [2012, 15]. В основному автори розглядають питання соціального супроводу як вид діяльності соціальних працівників, а не соціальних педагогів. Об'єктами соціального супроводу, на думку А. Капської та І. Пеші, є: сім'ї з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних засобів і можливостей; сім'ї, в яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; одинокі матері чи батьки (у тому числі неповнолітні), яким потрібна підтримка; особи або сім'ї, члени яких є випускниками інтернатних закладів; молоді особи або сім'ї, члени яких перебували у виховних, виправних колоніях, слідчих ізоляторах та повернулися з них або були засуджені до покарань без позбавлення волі, відбували альтернативні види покарань; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; матері (у тому числі неповнолітні), які мали або мають намір відмовитися від новонароджених дітей [Капська А., Пеша І., 2012, с. 10–13].

У найбільш визнаному і досить широкому трактуванні науковців, *соціальний супровід* (соціальне супроводження) – це вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей і молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу. Соціальний супровід є формою підтримки та передбачає надання конкретній особі, групі осіб, сім'ї як правило комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг впродовж певного (часто тривалого) терміну. Мета соціального супроводження – поліпшення життєвої ситуації, мінімізація негативних наслідків чи повне розв'язання проблеми одержувача / одержувачів послуг.

Соціальний супровід здійснює фахівець чи група / команда, що складається переважно з фахівців; можлива участь у ній і волонтерів [Вайнола Р., 2008, 852; Лактіонова Г., 2013, 184].

Наведені вище визначення мають низку розбіжностей, трактують в основному соціальний супровід як вид соціальної роботи (тобто діяльності соціальних працівників), форму соціальної підтримки, комплекс соціальних послуг тощо, демонструють відсутність єдиного підходу до реалізації супроводу сімей. І засвідчують, що останніми роками більш активно використовуються поняття соціальний супровід та менш інтенсивно – психологічний, психолого-педагогічний супровід, метою яких є створення умов для становлення особистості, підвищення її потенціалу і розвитку.

Соціально-педагогічний супровід як складова частина соціального супроводу особи та сім'ї ще не отримав у сучасній літературі достатньо широкого визнання. Без сумніву, соціально-педагогічний супровід клієнта – це процес, що містить комплекс цілеспрямованих послідовних соціально-педагогічних дій, що допомагають клієнту зрозуміти конкретну життєву ситуацію і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається [Российская педагогическая энциклопедия, 234].

Значно ширше розглядає соціально-педагогічний супровід Г. Курагіна, як комплекс превентивних, просвітницьких, діагностичних і корекційних заходів, спрямованих на проектування і реалізацію умов для успішної соціалізації підлітків; перспектив їх особистісного зростання [Курагіна Г., 2005]. На думку І. Ліпського, у сучасній науковій літературі основними напрямками соціально-педагогічного супроводу, що складає сутність *соціально-педагогічної діяльності* (виділено нами – Л.Ш.), є профілактика, діагностика, консультування, корекція і реабілітація [2010].

За твердженням науковців, *соціально-педагогічна діяльність* – це різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб, засвоєння соціокультурного досвіду задля підготовки її до самореалізації в суспільстві або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини, надання допомоги дітям та їхнім сім'ям у випадках негативного впливу соціально-педагогічних чинників [Безпалько О., 2008, 265; Будник О., 2014, 384;]. Зміст і структура соціально-педагогічної діяльності, з одного боку, відповідають філософським та психологічним трактуванням діяльності, а з іншого, виражають соціальний аспект цієї діяльності, що визначається соціальним замовленням, соціальними проблемами, соціокультурними особливостями середовища та частково відображені в соціальній політиці держави. Головне у соціально-педагогічній діяльності – це створення для особистості приймаючого та підтримуючого середовища, “оздоровлення” її соціальних стосунків, запуск механізмів самоорганізації, саморозвитку, самозабезпечення на будь-якому рівні – від індивідуально-особистісного до групового [Безпалько О., 2008, 265].

Такі визначення дуже близькі до розуміння нами психолого-педагогічного супроводу дітей та їхніх сімей, що має, по-суті, дві важливі складові: *психологічний* та *педагогічний* контексти супроводу.

Уперше термін “психологічний супровід” з'явився в 1993 році у книзі “Психологічний супровід природного розвитку маленьких дітей” (Г. Бардієр, І. Ромазан, Т. Чередникова) [1996]. Автори вважають, що особливість психологічного супроводу полягає у цінності самостійного вибору дитиною свого життєвого шляху. Дорослий повинен цінувати природні механізми розвитку дитини, не руйнувати їх, а

розкривати, при цьому самому бути і спостерігачем, і співучасником, і дослідником. На їх думку, завдання дорослих – сформувати здатність і готовність вихованця до усвідомлення своїх можливостей і потреб, здійснення самостійного вибору. Психологу потрібно не перебирати ці вибори на себе, а навчити учня ставити й досягати індивідуальних цілей, співвідносячи їх із цілями людей з їх оточення та соціальними цінностями. На думку цих дослідників, психологічний супровід здійснюється в різних за формами психологічних розвивальних заняттях.

Все це доводить, що технологія супроводу характеризується суб'єкт-суб'єктними стосунками, в цьому її суттєва ознака, на відміну від допомоги і підтримки. Необхідно виокремити одну принципову особливість супроводу: одночасне знаходження поруч, як посередництво між соціальним світом і власним життєвим світом індивіда, забезпечення його захисту, позитивного самопочуття, підтримки в різних ситуаціях. В обох сторін у результаті взаємодії формується певний досвід, рефлексивна позиція, з'являється взаємопідтримка і взаємостимулювання.

Аналіз трактувань психологічного супроводу в дослідженнях різних авторів показав таке їх бачення:

- психологічний супровід як система професійної діяльності психолога, спрямована на усвідомлення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії (М. Бітянова);

- психологічний супровід як мультидисциплінарний метод, що забезпечує єдність зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників, і полягає у формуванні ними орієнтаційного поля розвитку, де відповідальність за діяльність несе сам суб'єкт розвитку (Є. Казакова);

- психологічний супровід як позиція психолога стосовно суб'єктів взаємодії, де основними принципами роботи є включення, співучасть, забезпечення (Т. Чіркова).

А. Журавель трактує “психологічний супровід” як процес організації та проведення комплексу заходів із метою подолання ускладнень, підвищення рівня загальної та ситуативної психологічної стійкості і сприяння ефективному виконанню завдань у різних умовах діяльності. Він виділяє основні суттєві структурні елементи психологічного супроводу, а саме: головну мету; суб'єкти та об'єкти психологічного супроводу; основні напрями психологічного супроводу; форми, методи і засоби психологічного супроводу [2006].

В аналізі проблеми виділення критеріїв ефективності моделі психологічного супроводу дітей, науковці роблять висновок про те, що вони представлені двома групами показників: з боку супроводжуваного – характеристиками його розвитку; з боку умов навчання і виховання – їх позитивність для розвитку. Разом з тим, Ю. Федорова підкреслює нечіткість зумовлених критеріїв, які ускладнюють їх практичне застосування, подальшу конкретизацію, реалізація яких можлива за рахунок виділення нормативних орієнтирів кожного віку [Федорова Ю., 2003].

Аналізуючи систему психологічного супроводу молодшого школяра, Ю. Федорова зазначає, що шкільний психолог повинен вибудувати супровід таким чином, аби він був спрямований більшою мірою на профілактику, на розвиток позитивного, сприяючого вже з самого початку. Але авторка зауважує, що без уявлення цілісної картини особистісних новоутворень, розуміння закономірностей їх виникнення неможливо створити достатні й необхідні умови розвитку [2003].

За визначенням М. Мушкевич, психологічний супровід – системна діяльність психолога спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-консультативних і психотерапевтичних умов, що сприяють розвитку

знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню, нормалізації стосунків з метою успішної інтеграції та самореалізації особистості. В якості основних характеристик психологічного супроводу виступають його процесуальність, пролонгованість, недирективність, зануреність у реальне повсякденне життя людини, особливі відносини між учасниками цього процесу [Поняття супроводу у сучасній психологічній науці].

Хоча у сучасній психологічній теорії і практиці ще не склалося єдиного методологічного підходу до визначення сутності психологічного супроводу, його трактують як усю систему професійної діяльності психолога, загальний метод роботи психолога [Глуханюк Н., 1999, 143–151], один із напрямів та технологій професійної діяльності психолога [Овчарова Р., 2003; Жукова А., Мальцева В., 2006].

Зокрема, Р. Овчарова розглядає супровід як *модель психологічної роботи*, як *напрямок діяльності психолога* і як *технологію*. На думку автора, супровід передбачає створення умов, які попереджують появу проблем і неблагополуччя, на відміну від моделі підтримки. Основний акцент у супроводі, як напрямі діяльності, робиться на створенні умов для природного розвитку особистості. Як технологія “психологічний супровід” є комплексом взаємопов’язаних і взаємозумовлених заходів, представлених різними психологічними методами і прийомами, які здійснюються з метою забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов для збереження психологічного здоров’я і повноцінного розвитку особистості дитини і для її формування як суб’єкта життєдіяльності” [Овчарова Р., 2003, 252].

Отже, сутнісною характеристикою супроводу саме в психологічному плані є створення соціально-психологічних умов для емоційного комфорту, успішного розвитку, виховання та навчання дітей у ситуаціях соціально-педагогічної взаємодії, які організуються в межах освітнього закладу спільно з батьками дітей.

У *психолого-педагогічному аспекті* супровід найчастіше розглядається як метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб’єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору. Так, В. Петровський, визначає, що психолого-педагогічний супровід – це програма зустрічей, спілкування психолога з дітьми, спрямована на створення умов для прояву й розвитку особистісних “устремлень” [Петровський А., 1996]; А. Жукова, В. Мальцева вважають, що психолого-педагогічний супровід створює умови, щоб діти й дорослі повірили у свої різнобічні здібності [Жукова А., 2006].

Практика доводить, що особливістю психолого-педагогічного супроводу є необхідність вирішення завдань особистісного розвитку і виховання старшого підлітка в умовах модернізації системи освіти, з урахуванням змін у сучасному інформаційному просторі. Основним завданням психолого-педагогічного супроводу є створення в освітньо-виховному закладі успішного процесу виховання, соціалізації та самореалізації школяра, оскільки повноцінний розвиток особистості є гарантом суспільного благополуччя [Жукова А., 2006, 28–39].

Показовою в цьому розумінні є думка М. Губанової, яка вважає, що “в молодих людей відсутній соціальний досвід, який дозволяє їм адекватно реагувати на ситуації, що виникають. Це спонукає їх звертатися до психологічного захисту, який нерідко викривляє реальність, зате створює видимість емоційного благополуччя. Це може призвести до дезінтеграції особистості. Щоб знайти оптимальний спосіб поведінки, вибрати варіант адекватного виходу з конфліктного становища, уникнути стресової ситуації й життєвих утруднень, потрібні зусилля освітніх закладів і громадськості, їх допомога й підтримка” [Губанова М., 2002, 32–39].

Сутністю найбільш визнаної в сучасному світі особистісно зорієнтованої моделі освіти є суб'єкт-суб'єктні взаємини педагогів і учнів, що особливо важливо в контексті надання консультативної допомоги дітям та їхнім родичам у спільному вирішенні соціально-виховних завдань.

Сенс реалізації особистісного підходу як принципу організації педагогічного процесу, за М. Боришевським, полягає не лише в тому, щоб допомогти вихованцеві збагнути себе як особистість, неповторну індивідуальність, а й у пробудженні в нього здатності бачити себе, своє "Я" як складову "Я" інших людей, тобто не "Я". Саме досягнення цього завдання особистісно зорієнтованої моделі освіти вчений вбачав вирішальним у забезпеченні гуманістичної спрямованості розвитку й саморозвитку особистості як носія духовності [2012, 76]. На думку О. Будник, особистісна домінанта соціально-педагогічної діяльності вчителя, що характеризує у контексті нашого дослідження насамперед психологічний аспект взаємодії з членами дистантних сімей, характеризується такими ознаками: орієнтація на особистісну сутність дитини, пріоритет її самобутності як активного носія суб'єктного досвіду; налагодження гуманних взаємин між вихователями та вихованцями, створення атмосфери взаємодії, емоційної співпраці; максимальне врахування природи дитини та її суб'єктного досвіду, можливостей розвитку її потенціалу та стимулювання творчих здібностей; залучення індивіда до розв'язання соціально-моральних завдань; надання вихованцеві ініціативи в різних видах діяльності, підведення до усвідомлення особистої відповідальності через культивування почуття дорослішання; забезпечення принципової позиції педагога як соратника учня на шляху пізнання та самовдосконалення, орієнтація на приклад дорослого у формуванні духовних цінностей. У контексті окресленої теорії розвиток в особистості духовного, рефлексивного, творчого ставлення до свого життя, осмислення його сенсу відбувається з урахуванням мотиваційно-потребнісної сфери оточуючих людей [Будник О., 2014, 77–78].

Важливим також є забезпечення механізмів соціального виховання дітей і молоді в конкретних інститутах соціалізації, насамперед сім'ї, тренування в них індивідуальних адаптивних можливостей, розвиток творчості і мобільності в період суспільних перетворень, що включає взаємодію біологічного, психологічного та соціального механізмів адаптації і вможливує вивчення школяра як цілісної особистості з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку, наявних домінантних позитивних і негативних її якостей і т. под.

Соціальне середовище сім'ї забезпечує /не забезпечує створення сукупності умов і впливів, використання виховного потенціалу соціуму та відповідної взаємодії і співпраці сім'ї, школи, позашкільних установ, громадськості, засобів масової інформації тощо задля її соціально-психологічної і педагогічної підтримки. Тому важливим постає соціальна компетентність фахівців, пов'язана з життям суспільства, оточенням, соціальною діяльністю людини (здатність до співпраці та співтворчості, навички спілкування в соціумі, участь у соціальному житті громади, уміння вирішувати міжособистісні конфлікти [Зверева І., 2007, 91; Лавриченко Н. 2006]. Н. Лавриченко визначає соціальну компетентність вихованців школи як мету та результат "згармонізованого у його триєдності (навчання, виховання та соціалізація) педагогічного процесу", що передбачає цілеспрямоване оволодіння соціальним досвідом, зокрема, формування "суспільних уявлень, ідеалів, норм, стандартів поведінки, життєвих мотивацій", підготовки їх до виконання соціальних ролей, міжлюдських взаємин [2006, 13].

Відповідно до спрямованості соціально-педагогічної діяльності психолого-педагогічний супровід включає різні підходи: 1) *супровід-співробітництво* (передбачає спільне планування дорослого й дитини, аналіз, співтворчість, рефлексію, вимагає дій, необхідних для наступного самостійного подолання проблем, що виникли, тобто прояву особистої відповідальності, творчості, власних унікальних якостей дитини; 2) *супровід-ініціювання*, сутність якого чудово сформулювала М. Монтессорі: “Допоможи мені це зробити самому, нічого не роблячи за мене, спрямуй у потрібне річище, підштовхни до рішення, а все інше я зроблю сам” (включає створення необхідних умов для вільного, індивідуального, самостійного розв’язання дитиною завдань-ситуацій, засобів їх вирішення; реалізацію особистісного творчого потенціалу, збагачення, розвиток особистісних якостей в їх індивідуальній своєрідності); 3) *супровід-попередження* (урахування специфіки віку, обмеженості індивідуального досвіду дітей з метою усвідомлення ними наслідків їхніх дій-ставлень, вчинкових проявів поведінки (навіть словесних), вчасного розмежування ознак успіху й неблагополуччя у різних видах діяльності, міжособистісних взаєминах з однолітками і дорослими, у власній поведінці; передбачення невірних кроків дитини і вибір нею адекватних рішень у вчинкових діях; збагачення змісту й форм супроводу – ненав’язливо і делікатно, психологічно й педагогічно доцільно, адресно, дозовано, виконучи своє розвивальне і виховне призначення, працюючи на перспективу [Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору].

Основи такого супроводу не заперечують ідеї особистісно-зорієнтованого підходу, є співзвучними з ним, водночас розвиваючи та культивуєючи суб’єктний потенціал дитини.

На наш погляд, ідеї психологічного супроводу найбільшою мірою відповідають прогресивним ідеям вітчизняної соціальної психології, соціальної педагогіки та соціальної роботи. У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначаються особливостями особистості, яким надається психологічна допомога, і тієї ситуації, в якій здійснюється супровід. Суттєвою характеристикою психологічного супроводу є створення умов для переходу особистості до самопомоги. Умовно можна сказати, що в процесі психологічного супроводу фахівець створює умови і надає необхідну і достатню (але ні в якому разі не надлишкову) підтримку для переходу від позиції “Я не можу” до позиції “Я можу сам справлятися зі своїми життєвими труднощами”.

За визначенням М. Мушкевич, психологічний супровід – системна діяльність психолога спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-консультативних і психотерапевтичних умов, що сприяють розвитку знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню, нормалізації стосунків з метою успішної інтеграції та самореалізації особистості. В якості основних характеристик психологічного супроводу виступають його процесуальність, пролонгованість, недирективність, зануреність у реальне повсякденне життя людини, особливі відносини між учасниками цього процесу [Поняття супроводу у сучасній психологічній науці].

Психологічний супровід становить цілісну систему, і як будь-яка система, складається з елементів (компонентів), які одночасно є інваріантними етапами. У супроводі, як у процесі, що розгортається в часі, виділяють три основні компоненти: *діагностика* (відстеження, визначення стану, в якому у даний момент знаходиться дитина, сім’я, виявлення сутності і реального змісту проблеми, комплексу причин її

виникнення, що служить основою для постановки цілей); відбір і застосування методичних засобів (встановити «місце», куди клієнт хоче прийти, спільно з ним створити образ того стану, якого він хоче досягти (уявлення про благополуччя, ступінь реальності його досягнення), тобто визначити напрямок і намітити шляхи реабілітації); аналіз проміжних і кінцевих результатів (допомогти клієнту дістатися до своєї мети, здійснити свої бажання), що дає можливість коректувати хід соціальної психолого-педагогічної діяльності, спрямованої на створення психологічних умов розвитку особистості у різних ситуаціях мікро- та макро-соціальної взаємодії.

Загалом, на думку науковців, психолого-педагогічний супровід є поняттям, досить поширеним у роботі з різною категорією осіб, і тому цей вид соціальної психолого-педагогічної діяльності варто відрізнити від інших видів допомоги у складних життєвих ситуаціях, таких як:

Психологічна корекція (психокорекція) – це тактовний, глибоко індивідуальний, обґрунтований процес психологічного впливу на окремі психологічні сфери (пізнавальну, мотиваційну, комунікативну, емоційно-вольову) з метою виправлення відхилень та забезпечення повноцінного розвитку особистості [3]. Психокорекція широко застосовується у віковій та педагогічній психології як вид роботи з дітьми, спрямований на зміну показників їх активності відповідно до вікової норми психічного розвитку. Зміст психологічної допомоги полягає в тому, що для клієнта розробляється індивідуальна корекційна програма розвитку тих чи інших психічних процесів, особистісних якостей чи видів діяльності. Часто вплив здійснюється не лише на особистість, а й на найближче оточення (сім'ю), а також на організацію життєдіяльності у навчально-виховному закладі [Кісарчук З., 2008, 750].

Психологічний захист – система регулятивних механізмів у структурі особистості, спрямованих на усунення або ослаблення тривоги, подолання емоційного внутрішнього конфлікту, який загрожує стабільності позитивної “Я-концепції”. Дія захисних регулятивних механізмів є важливим засобом соціально-психічної адаптації особистості.

Механізми захисту досить однозначно тлумачать більшість авторів, які вивчали дану проблему. Серед механізмів захисту найвідоміші такі: *опозиція* – форма протесту (активного чи пасивного) проти травматичних впливів оточуючих; *проекція* – відображення на рівні підсвідомості власних емоційно неприйнятних думок, рис характеру, властивостей, бажань і дій та приписування їх іншим; *ідентифікація* – неусвідомлюване або мало усвідомлюване моделювання відносин і поведінки іншої особи як шлях до підвищення самоцінності, зменшення почуття неспокою, викликаного загрозою власного авторитету і, разом з тим, побоюванням можливості його втрати; *фантазування* – втеча в світ уяви з метою уникнення реальних проблем, можливих конфліктів, стану психологічного дискомфорту; *заміщення* – вивільнення прихованих емоцій (найчастіше гніву) та спрямування їх на предмети, на тварин чи людей, менш небезпечних для індивіда, ніж ті, що насправді викликали негативні емоції; *витіснення* із сери свідомості у сферу несвідомого неприйнятних для людини думок, спогадів (“заглушування”); *раціоналізація* – знаходження правдоподібних причин для виправдання власних дій, зокрема тих, які викликають почуття провини, сорому, суперечать власним потребам та бажанням; *ізоляція* – створення психологічних перепон для імпульсів, які викликають занепокоєння; віднайдення засобів уникання почуття тривоги, пов'язаного зі сприйманням травматичних ситуацій [Тищенко С., 2008, 753].

Психологічне консультування – організоване особливим чином спілкування, діалогічна взаємодія шляхом бесіди, в ході якої спеціальні знання консультанта (психолога) використовуються для надання допомоги клієнтові подивитись на свої проблеми збоку, побачити альтернативні шляхи виходу з проблемної ситуації [3]. Психологічне консультування може надаватись як батькам для створення належних умов сімейного виховання, встановлення батьківського стилю взаємодії з дітьми, так і конкретним вихованцям у процесі соціального психолого-педагогічного супроводу дітей у веденні складних випадків їх життєдіяльності.

Соціальний патронаж (лат. *patronus* – покровитель, оборонець) – особлива форма захисту прав особистості, майна недієздатних та інших громадян у випадках, передбачених законом. Патронаж передбачає проведення в домашніх умовах профілактичних, оздоровчих, санітарно-просвітницьких заходів, надання соціальних послуг. Соціально-педагогічний патронаж сімей здійснюється з урахуванням їх віднесення до певних груп (багатодітні, малозабезпечені тощо) на основі спостережень з метою виявлення фізичного та психологічного стану членів сім'ї, характеру батьківсько-дитячих стосунків, забезпечення нормального сімейного виховання [Лактіонова Г., 2008, 179].

Соціальна підтримка: 1) система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; 2) система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей. *Психологічна підтримка* спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів клієнта, з метою зміни уявлення про безвихідь його становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, страху чи провини, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльної особистісної позиції. Така підтримка надається під час консультацій, психотерапевтичних бесід, психологічних тренінгів, зустрічей груп самопомоги. *Педагогічна підтримка* орієнтована на превентивну та оперативну допомогу дітям, молоді, сім'ям шляхом надання їм необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо [Безпалько О., 2008, 180].

Соціальна профілактика – діяльність, спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ та їх небезпечних наслідків. Соціальна профілактика – це один із напрямів реалізації соціальної політики, який здійснюють шляхом прийняття відповідного законодавства, економічними заходами, діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації тощо. Предмет соціальної профілактики в соціально-педагогічній діяльності – незайнятість молоді, бездоглядність дітей і жорстоке поводження з ними, протиправна, агресивна, адитивна та ризикована поведінка тощо [Лютий В., 2008, 207].

Психологічна профілактика – це система заходів, спрямована на упередження порушень психічного здоров'я, своєчасне усунення та запобігання передумов, запобігання відхилень у розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктних ситуацій [3, с. 5].

Психологічна підтримка – система соціально-психологічних, психолого-педагогічних засобів і методів допомоги особистості з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на

ринку праці та спрямуванню зусиль на реалізацію власної професійної кар'єри [Там само].

Психолого-педагогічна реабілітація – система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоствердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи [3, с. 3].

Соціальна реабілітація — система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особистості до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації [3, с. 4].

Психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особистості, створення сприятливих умов для її розвитку та ствердження. Психологічна реабілітація передбачає проведення психологічної діагностики особистості дитини-інваліда, визначення та використання форм, методів, засобів, терміну та процедур психологічної корекції, консультування та психологічного прогнозування [3, с. 5].

Із метою оптимізації процесу навчання студентів вчені В. Бех [2002], Л. Міщик [1997], А. Мудрик [160], та інші пропонують низку завдань щодо професійної підготовки соціального педагога: 1) сприяння оволодінню глибокими знаннями теорії і методики соціально-педагогічної діяльності, усвідомленню студентами соціальної значущості їх майбутньої діяльності; 2) формування особистісної позитивної установки щодо обраної спеціальності; 3) розвиток уміння випускників конструктивно проектувати свої відносини зі спеціалістами різних напрямів і сфер діяльності, які здійснюють соціально-педагогічну роботу з різними категоріями населення; 4) виховання гуманістичної спрямованості студентів, що забезпечується єдністю соціально-морального, загальнокультурного та професійного розвитку особистості в умовах гуманітаризації і демократизації педагогічної освіти [Протас О., 2012, 26–27].

Ю. Галагузова пропонує розглядати професійну підготовку майбутніх соціальних педагогів у контексті соціальної освіти, що має багаторівневий і багатоаспектний характер, є процесом та результатом формування, шляхом засвоєння системи знань, умінь та навичок, готовності до професійної діяльності в сфері соціального виховання і навчання, соціального захисту, підтримки, корекції і реабілітації клієнтів, які перебувають у складній життєвій ситуації [2003, 97–102].

Науковці визначають професійну підготовку соціальних педагогів як процес і результат оволодіння цінностями соціально-педагогічної діяльності, професійно необхідними знаннями, уміннями й навичками, професійно важливими особистісними якостями, які є основою формування готовності до професійної соціально-педагогічної діяльності [Вайнола Р., 2012, 9; Поліщук В., 2003, 139].

Р. Вайнола вважає, що пріоритетними завданнями функціонування системи професійної підготовки соціальних педагогів є: формування професійної культури студента, його соціальної, професійної й особистісно-моральної спрямованості; спрямування пізнання на формування цілісної соціально-позитивної позиції та розвиток творчої особистості; побудова механізму засвоєння професійної діяльності

від “згорнутої” структури пізнання з подальшим “розгортанням” значущих елементів і новим узагальненням; забезпечення цілісності всього процесу професійного становлення студента на основі модульного навчання, посилення практики в навчанні та самостійної роботи. Важливою умовою професійного розвитку майбутнього соціального педагога, є врахування закономірностей організації навчально-виховного процесу, а саме гуманізації професійної підготовки (створення суб’єкт-суб’єктних взаємин, сприятливих умов для саморозвитку студента, модернізація організаційних форм навчально-виховної роботи тощо); залучення майбутніх соціальних педагогів до педагогічних інновацій (впровадження нетрадиційних форм і методів роботи, технологій у соціально-педагогічній практиці); пріоритет творчого розвитку в особистісному становленні майбутнього соціального педагога [2009, 97–99].

У результаті здійсненого аналізу досліджень науковців (О. Безпалько, О. Будник, Р. Вайнола, Ю. Галагузова, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, А. Мудрик, В. Поліщук, С. Харченко) з’ясовано, що: 1) професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів має здійснюватись в умовах теоретичного і практичного засвоєння цілей, змісту, форм і методів, оволодіння знаннями, вміннями і навичками соціально-педагогічної діяльності; 2) підготовка майбутніх соціальних педагогів до психолого-педагогічного супроводу дітей із різних типів сімей є процесом формування професійних компетентностей, що здійснюється шляхом оволодіння сукупністю знань, умінь і навичок соціально-педагогічної діяльності; 3) врахування закономірностей організації навчально-виховного процесу: гуманізації професійної підготовки; фундаментальності, що передбачає наукову ґрунтовність і сучасність основних теоретичних положень соціально-педагогічної діяльності; системності, що потребує досягнення змістової, структурно-функціональної єдності навчального процесу; 4) пріоритетність творчого розвитку в особистісному становленні майбутнього соціального педагога; 5) єдність теорії та практики у змістовому та організаційному аспекті підготовки; посилення практичного компоненту в підготовці студентів до самостійної та результативної діяльності; 6) розвиток творчого потенціалу 7) впровадження нетрадиційних форм і методів роботи, інноваційних технологій у соціально-педагогічній практиці, участь у проектах тощо для оволодіння технологічними вміннями соціально-педагогічної діяльності; 8) розробка та реалізація індивідуальних навчальних програм, що орієнтовані на підвищення професійної компетентності майбутнього соціального педагога; 9) розвиток уміння студентів налагоджувати конструктивну комунікативну взаємодію та проектувати свої відносини з фахівцями різних напрямів і сфер соціально-педагогічної діяльності.

Дослідники наголошують на важливості психологічної підготовки майбутніх соціальних педагогів (Л. Виготський [1996], Л. Захарова [1997], Д. Леонтьєв [2001], В. Семиченко [2000], спрямованої на формування усвідомленої потреби в знаннях, у засвоєнні теорії та технологій соціально-педагогічної діяльності; на розвиток креативного мислення, уміння розуміти потреби й інтереси особистості школяра; формувати позитивну мотивацію на самовдосконалення, вироблення позитивного ставлення до діяльності, сформованість професійних якостей спеціаліста тощо.

Система взаємодії державних суспільних інституцій із сім’єю та розвитку сімейного виховання в Україні донині зберігає основні риси традиційних радянських підходів (формалізм, відстороненість від конкретного змісту педагогічного всеобучу батьків), відсутня цілісна система формування родинної культури поколінь.

Висновки. Таким чином, доведено необхідність цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних педагогів до психолого-педагогічного супроводу дітей із

неповних сімей на сучасному етапі як необхідної складової професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, здатних оволодівати сучасними формами роботи, сукупністю професійних дій, спрямованих на підтримку, захист, удосконалення соціального функціонування дітей із неповних сімей, створення оптимальних умов для саморозвитку й самовдосконалення особистості.

З'ясовано, що супровід є особливою формою пролонгованої соціальної і психолого-педагогічної допомоги в ситуації вибору нового способу життєдіяльності. Він передбачає пошук прихованих резервів людини, активізації готовності покладатися на власні можливості, тому головне у супроводі дистантних сімей – це створення соціально-психологічних умов для природного розвитку та підвищення потенціалу особистості. Доведено, що в *психолого-педагогічній площині* супровід трактується як метод, що забезпечує створення умов для прийняття суб'єктом оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору через запровадження оптимальних соціально-психологічних і соціально-педагогічних умов життєдіяльності сім'ї, дітей і молоді, надання необхідних соціальних послуг, допомоги й підтримки (Г. Лактіонова, А. Капська, Н. Комарова, І. Пеша та ін.). Соціальний супровід трактуємо як вид соціальної психолого-педагогічної діяльності, комплексної індивідуальної соціальної допомоги неповній сім'ї, члени якої потрапили в складні життєві обставини, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно; створення умов для самотійного розв'язання та подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу неповної сім'ї чи особи (О. Безпалько, І. Зверєва, Г. Лактіонова, І. Пеша та ін.).

Подано авторське визначення поняття *“соціальний психолого-педагогічний супровід дітей із неповних сімей”* – це двосторонній процес взаємодії соціального педагога з членами різних типів неповних сімей, який включає комплекс цілеспрямованих, безперервних, послідовних соціальних психолого-педагогічних дій задля усвідомлення дитиною конкретної життєвої ситуації, розкриття, активізації її особистісного потенціалу, розширення меж соціального досвіду, всебічного повноцінного розвитку. Він охоплює супровід-співпрацю, супровід-ініціювання, супровід-попередження (передбачення помилкових і вибір адекватних рішень) і реалізується в різних напрямках діяльності (професійна: діагностика, діалогічна взаємодія, профілактика, прогнозування, підтримка, консультування; розвивальна та корекційна робота; професійна співпраця у сімейному вихованні).

Доведено, що реалізація психолого-педагогічного супроводу неповних сімей і напрямів його впровадження потребує професійної готовності спеціалістів до цієї діяльності як якісного новоутворення спеціальної підготовки студентів, отож – актуальним постає забезпечення соціально-педагогічних умов для їх ефективної підготовки.

1. Бех В. Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти / В. Бех // Соціальна робота в Україні на початку XXI століття : проблеми теорії і практики. – Ч. 1. – К. : ДЦССМ, 2002. – С. 29–47.

2. Будник О. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до соціально-педагогічної діяльності: теорія і методика : монографія / О. Будник. – Дніпропетровськ : Середняк Т.К., 2014. – 484 с.

3. Вайнола Р. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Р. Вайнола. – К., 2009. – 542 с.

4. Выготский Л. Педагогическая психология / Л. Выготский. – М. : Педагогика – Пресс, 1996. – 536 с.

5. Галагузова М. Методика и технология работы социального педагога / М. Галагузова, Л.

Мардахаев. – М. : Академия, 2006. – 192 с.

6. Зверева І. Сучасні парадигми соціальної педагогіки / І. Зверева // Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України у 5 т. – Т. 1: Теорія та історія педагогіки. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 87–95.

7. Кісарчук З. Психологічна корекція / З. Кісарчук // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 750.

8. Костів В. Моральне виховання дітей із неповних сімей / В. Костів . – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 304 с.

9. Костів В. Основи педагогічної класифікації нуклеарних сімей / В. Костів // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 2. – С. 52–59.

10. Лавриченко Н. Педагогічні основи соціалізації учнівської молоді в країнах Західної Європи : автореф. дис. ... д-ра пед наук: 13.00.01 / Н. Лавриченко ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2006. – 39 с.

11. Лактіонова Г. Соціальний супровід/соціальне супроводження / Г. Лактіонова // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге вид. / За заг. ред. І. Зверевої. – К.-Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 184–185.

12. Лютий В. Послуги соціальні / В. Лютий // Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / За заг. ред. І. Зверевої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 207–210.

13. Міщик Л. Теорія і практика професійної підготовки соціального педагога : монографія / Л. Міщик ; МОНМС України, Глух. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2011. – 115 с.

14. Мудрык А. Социальная педагогика : учеб. пособие для студ. пед. вузов / А. Мудрык. – М. : Академия, 2002. – 194 с.

15. Мушкевич М. Поняття супроводу у сучасній психологічній науці / М. Мушкевич // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Максименка. – К., 2011. – Т. XIII, ч. 1. – С. 287–294.

16. Овчарова Р. Психологическое сопровождение родительства : учеб. пособие / Р. Овчарова. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 318 с.

17. Поліщук В. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекц. / В. Поліщук, О. Янкович ; ТДПУ. – Тернопіль, 2009. – 256 с.

18. Протас О. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до супроводу професійного самовизначення старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / О. Протас ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2012. – 23 с.

19. Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://osvita.ua/school/upbring/1334>

20. Семиченко В. Психологічна структура педагогічної діяльності : навч. посібник / В. Семиченко, В. Заслуженюк. – К. : Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. – Ч. 1. – 217 с.

21. Тищенко С. Психологічний захист / С. Тищенко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 753–754.

22. Шпак О. Соціально-педагогічний супровід у системі адаптації молодого вчителя / О. Шпак, Н. Угляренко // Молодь і ринок. – 2005. – № 5. – Одеса : ГО "Південна фундація педагогіки", 2011. – С. 5–10.

The article deals with the definition of the concept of "incomplete family", describes the typology of single-parent families, the necessity of special social psychological and pedagogical support for children from such families and their parents has been proved. The analysis of various concepts of "support" has been made. The idea of psychological and pedagogical support of modern incomplete families has been determined.

Key words: incomplete family, types of single-parent families, support, social support, psychological and pedagogical support of single-parent families.

doi:10.15330/esu.10.131-145